Radu Trifan

MORILE DE LA RUDĂRIA

Patrimoniul mulinologic al comunei Eftimie Murgu, județul Caraș-Severin

Timișoara, 2025

Radu Trifan

Morile de la Rudăria

Patrimoniul mulinologic al comunei Eftimie Murgu, județul Caraș-Severin

desen de Johan de Punt

Timișoara, 2025

asociația acasă în banat

Radu TRIFAN (n. 12.06.1982) este economist, fondator și președinte al Asociației Acasă în Banat, membru al The International Molinological Society

Editor: Asociația ACASĂ ÎN BANAT
CIF: 39329018, www.acasainbanat.ro
Redactor: Radu TRIFAN

Tipărit la: Artix Plus
Tiraj: 500 buc.
ISBN 978-973-0-41389-2

© Asociația ACASĂ ÎN BANAT, Timișoara, 2025
Toate drepturile rezervate. Nici o parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanică, de copiere, înregistrare sau alte forme, fără permisiunea prealabilă a Asociației ACASĂ ÎN BANAT.

CUPRINS

Cuvânt înainte (*dr. Volker Wollmann*) 7
Cuvânt înainte (*Marius Florin Streza*) 10
Foreword (*Ton Meesters*) 11
Introducere 12

Cap. I Morile în istoria Rudăriei 15
1.1 Repere istorice 15
1.1.1 Originea numelui Rudăria 15
1.1.2 Formarea vetrei satului 16
1.1.3 Repere istorice 18
1.2 Între izolare și dezvoltare 21
1.2.1 Cauze ale izolării economice 24
1.2.2 De la „Rudăria" la „Eftimie Murgu" 28
1.3 Marile inundații 28
1.3.1 Potopul de la 1910 29
1.3.2 Inundațiile din 1955 29
1.3.3 Inundațiile din 2014 31

Cap. II Originea și proprietatea morilor 33
2.1 Marile familii din Rudăria 33
2.2 Comunioanele 35
2.3 Denumirile morilor 37
2.4 Proprietatea morilor 40
2.4.1 Rândul la moară 40
2.4.2 Transmiterea rândului 41
2.4.3 Conducerea morii 42
2.4.4 Măcinatul în vamă 43
2.4.5 Taxarea morilor 43
2.4.6 Numerele de casă 44

Cap. III Morile în surse documentare 47
3.1 Prima ridicare topografică (1769-1772) 48
3.2 Prima carte funciară (1802 – 1804) 49
3.3 A doua ridicare topografică (1819 – 1869) 49
3.4 A treia ridicare topografică (1869-1887) 50
3.5 Cadastrul Rudăriei de la 1874 50
3.6 Surse documentare din ultima sută de ani 54

Cap. IV Folosirea apei la Rudăria 61
4.1 Spălatul aurului 61
4.2 Firizele 63
4.3 Cazanele de rachiu 63
4.4 Văiegăritul 66
4.5 Vâltorile 67
4.6 Topitoriile de cânepă 67
4.7 Irigațiile 68
4.8 Pescuitul 68
4.9 Producția de electricitate 69
4.10 Alimentarea cu apă potabilă 71

Cap. V Morile de pe râul Rudăria 73
5.1 Morile din cheile Rudăriei 77
5.1.1 Moara Tunel 77
5.1.2 Moara Roșoanea 81
5.1.3 Moara Viloanea 85

5.1.4 Moara Trăiloanea 89
5.1.5 Moara Îndărătnica dintre Râuri 93
5.1.6 Moara Bâțolea 97
5.1.7 Moara Îndărătnica de la Perete 101
5.1.8 Moara Pățoanea 105
5.1.9 Moara Firiz 109
5.2 Morile din sat 113
5.2.1 Moara Prundulea 113
5.2.2 Moara Popeasca 117
5.2.3 Moara Hămbăroanea 121
5.2.4 Moara Firizoanea 125
5.2.5 Moara Vămulea 129
5.2.6 Moara Maxinoanea 133
5.2.7 Moara Micloșoanea 137
5.2.8 Moara Brușoanea 141
5.2.9 Moara Băniana 145
5.2.10 Moara Lăiața 149
5.2.11 Moara Vlăgioanea 153
5.2.12 Moara Podul Ilochii 157
5.2.13 Moara din Țarină 161
5.3 Morile din luncă 165
5.3.1 Moara Cociașa 166
5.3.2 Moara din Mijloc 169
5.3.3 Moara Prilipcenilor 173

Cap. VI Mori și alte instalații dispărute 177
6.1 Mori dispărute de pe râul Rudăria 177
6.1.1 Moara de la Prisăcina 177
6.1.2 Moara din Piatră 177
6.1.3 Moara Vocnăreasa 179
6.1.4 Moara Dăcicoanea 179
6.1.5 Moara Troculea 181
6.1.6 Moara Bogdăneasa 182
6.1.7 Moara Sfetoanea 182
6.1.8 Moara Sutoanea 183
6.2 Morile de pe pârâul Iloca 183
6.2.1 Moara Vidra 184
6.3 Mori în localități vecine 185
6.3.1 Moara de la Mraconia 185
6.4 Firizele 185
6.4.1 Firizul Murguleștilor 185
6.4.2 Firizul lui Toma 187
6.5 Mori electrice 188
6.5.1 Moara electrică a lui Anton Ghimboașă 188

Cap. VII Tipologie și componente 191
7.1 Arhitectura morilor 192
7.1.1 Acoperișul 193
7.1.2 Fundația. Pilonii 195
7.1.3 Pereții 197
7.1.4 Pridvorul 199
7.1.5 Sistemul de încălzire 200
7.2 Instalația de măcinat 201
7.2.1 Pietrele 201
7.2.2 Ocolii 204
7.2.3 Coșul de boabe 205
7.2.4 Postăvița și titirezul 206
7.2.4 Lada de făină 206
7.3 Instalația hidraulică 207
7.3.1 Roata 207
7.3.2 Tălpoanea 209
7.3.3 Broasca 209
7.3.4 Ridicătorul 210
7.4 Aprovizionarea cu apă 210
7.4.1 Barajul 210
7.4.2 Canalul de aducțiune 214
7.4.3 Stavila 217
7.4.4 Jgheabul 218
7.5 Produsele morăritului 220
7.5.1 Făina de porumb 220
7.5.2 Făina de grâu 220

Cap. VIII Cultura morilor la Rudăria 223
8.1 Obiceiurile 223
8.2 Spiritele 224
8.3 Legendele 225
8.4 Vrăji și descântece 226
8.5 Întâmplări din viața satului 226
8.5 Gastronomia locală 230

Cap. IX Viitorul morilor de la Rudăria 235
9.1 Contribuția Muzeului ASTRA 235
9.2. Morile monument istoric 237
9.3 Probleme și soluții 240

Concluzii 242
Summary 244
Bibliografie și surse documentare 245
Glosar de termeni 248
Mulțumiri 250

Cuvânt înainte

Ne aflăm în fața unei lucrări pe cât de cuprinzătoare pe atât de surprinzătoare despre patrimoniul mulinologic din Rudăria (comuna Eftimie Murgu). Autorul a realizat o investigație multidisciplinară care are caracterul unei monografii și care contribuie în primul rând la cunoașterea și promovarea disciplinei mulinologiei, un domeniu atât de puțin cunoscut și promovat în țara noastră.

Radu Trifan pornește în demersul său cu o scurtă analiză a contextului istoric în care s-a cristalizat modelul de organizare socială a Rudăriei, în care morile sunt o piesă indispensabilă a identității locale. Pentru cercetătorul istoric interesează analiza instalațiilor țărănești din sat, pentru că ea relevă modul în care s-au constituit grupurile de familii care au construit morile pornind de la reconstituirea principalelor etape de formare a satului. Spre exemplu, este menționată frecvența numelor în Conscripția Parohială din 1879, informație care edifică asupra compoziției sociale a satului.

Analiza istorică arată că instituirea Graniței Militare și militarizarea forțată a satului Rudăria, când toți bărbații devin țărani-militari, este punctul de cotitură din istoria morilor pentru că dă naștere unei alte forme de conviețuire analizată aici: o organizare civilă în așa-numitul comunion sau găzdușag, în strânsă legătură cu misiunea de apărare a graniței impusă de stat.

Examinarea acestui fenomen, ca origine a morilor existente în Rudăria, trebuie căutată tocmai în acest tip de organizare: comunionul. Membrii unei familii din mai multe generații au fost obligați să se asocieze și să își comaseze averea, însă și după desființarea comunioanelor s-a păstrat un mod de organizare socială a satului, ducând la diversificarea proprietății asupra morilor. Volumul scoate în evidență că proprietatea a rămas până astăzi în devălmășie, bazat pe înțelegerea de grup, adică moara construindu-se în ortăcie (întovărășire).

Această lucrare ne mai oferă un model de interpretare critică a calității informațiilor, în special cu privire la numărul morilor, care, iată, diferă semnificativ de la o sursă documentară la alta. Este meritul autorului acestui volum monografic de a fi întocmit pentru sursele documentare consultate un tabel cronologic, începând cu Prima Ridicare Topografică Iosefină (1769-1772), registrele cadastrale din care cea mai valoroasă sursă istorico-documentară este Cadastrul din 1874, diferite evidențe cu proprietarii morilor și monografii, începând cu Vasile Nemiș, scrisă în 1963 și publicată abia în anul 1981.

Problematica legată de folosirea apei abordată în Cap. IV completează sugestiv tabloul îndeletnicirilor practicate la Rudăria, cu exemple ale altor forme de folosire a apei, care, prin natura lor, s-au intersectat cu morile. Una din aceste îndeletniciri cu tradiție seculară este spălatul aurului, deși după toponimul Rudăria - derivat din toponimul ruda (minereu) - s-ar putea presupune că s-a practicat mineritul aurifer.

Ca sursă documentară pentru practicarea spălatului nisipului aluvionar, autorul Radu Trifan îl citează pe Francesco Griselini, care descrie o scândură cu crestături, o albie lunguiață, pe care spălătorii de aur din Munții Apuseni o numesc hârloste. Un dispozitiv foarte asemănător apare în cele două fotografii istorice făcute cu ocazia reconsti-

tuirii tehnicii de spălare a aurului, inițiată de geologul rus Gheorghe V. Cruglicov, care s-a stabilit la Rudăria în anii 1930. A fost angajat de Uzinele Domeniilor Reșița să facă prospecțiuni în Munții Banatului, în special în Munții Almăjului, dar a avut și preocupări etnografice. Nisipul aluvionar a fost strâns cu „șaitrocul", înainte de a fi spălat cu hârlostea.

Tot în acest capitol găsim explicația concludentă a faptului că Rudăria n-a avut de profitat de bogăția în lemn a zonei; ca dovadă, au existat aici numai două gatere simple - care, de altfel, au fost singurele instalații hidraulice acționate cu roată verticală - care puneau în valoare apa repede a râului Rudăria. Descoperim că roți verticale cu admisie inferioară s-au folosit și la cazanele de rachiu, la care apa a fost direcționată din canalele de aducțiune care alimentau morile.

În această monografie dedicată celui mai întins și renumit centru mulinologic din România, ce poate fi numit și „țara morilor de apă", sunt investigate pentru prima dată toate cele 25 de mori amplasate pe râul Rudăria, sub multiple aspecte: istoric, arhitectural, etnologic și social, prin urmărirea proprietății fiecăreia.

Un capitol important este dedicat tipologiei morilor. El constă dintr-o analiză pertinentă a diferențelor constructive și arhitecturale ale morilor. Acestea sunt relativ mici, dar ingeniozitatea oamenilor a făcut ca morile din fiecare sat almăjan - și Rudăria nu face excepție - să aibă anumite devieri de la standard, particularități care merită studiate și evidențiate.

Aceste particularități se constată la materialul de construcție folosit, la forma acoperișului tradițional, examinat atent și sub aspect statistic (în original și în prezent) și anume tipul cu patru, trei și două ape; numărul rândurilor de șindrilă și fundația (din piatră sau cu piloni de lemn) urmărit la 25 de mori, ajungându-se la concluzia că, cu excepția a două mori construite integral pe ziduri de piatră, șase au fost construite cu o parte așezată pe zid de piatră și o parte pe stâlpi, în timp ce 12 mori au fost ridicate pe patru piloni.

În examinarea tipologiei pereților, autorul acestei monografii model scoate în evidență o preferință în timp a materialului de construcție lemnos, nu numai în ce privește selecția esenței, ci și a tehnicii de prelucrare (cioplire) și încheiere. Intervin anumite modificări, identificate și urmărite temporal, din momentul în care se trece la prelucrarea mecanică a lemnului, adică atunci când bârnele au fost fasonate industrial.

Din punct de vedere tipologic, morile Rudăriei se disting prin prezența pridvorului („prispa" sau „cinda") de inspirație balcanică, pentru care autorul Radu Trifan găsește analogii în satele din jurul Toplețului; dar spre deosebire de acestea, la Rudăria există o particularitate, aceea că pridvorul poate fi prevăzut în prelungire către stavilă cu o pasarelă (pod suspendat), la rândul ei prevăzută cu o balustradă.

Sunt remarcabile rezultatele examinării sistemului de încălzire și anume sesizarea fenomenului că, acolo unde morile se aflau aproape de gospodărie, acesta lipsește aproape cu desăvârșire, în timp ce la morile din vale și luncă, unde se practica o locuire temporară, s-a dovedit a fi indispensabile. Pentru prevenirea incendiilor, la vetrele cu foc deschis se făcea o pardoseală groasă și se tencuia cu lut sau se căptușea zidul din lemn cu cărămidă, din care se făcea și coșul de fum.

Din subcapitolul dedicat „Instalațiilor de măcinat" se desprind informații relevante despre sursa (proveniența) pietrelor pentru moară, adică despre existența unor cariere locale, cu roci vulcanice (riolit) care, ca și compoziție mineralogică și chimică, corespund cu granitul, în timp ce pietrele de moară cele mai eficiente se aduceau de la Svinița (jud. Mehedinți). În ce privește dimensiunile și grosimea pietrelor, găsim în această monografie pentru prima dată o statistică elaborată pentru cele 25 de mori, din care rezultă că diametrul mediu este de 82 cm și grosimea medie de 14 cm.

Ca instalații mai importante, autorul Radu Trifan supune unei analize pertinente evoluția coșului de boabe, care la morile cele mai vechi din Valea Almăjului era scobit dintr-o singură bucată din lemn, pentru ca abia mai târziu să apară cele confecționate din scânduri și, în cele din urmă, din tablă. Și la postăviță și titirez se constată tendința modernizatoare de adoptare a metalului ca material preferat pentru confecționarea pieselor componente ale mecanismului morii.

Același fenomen s-a generalizat și la instalațiile hidraulice, în primul rând la roata hidraulică orizontală, construită inițial din lemn de meșteri locali. În cadrul unei investigații exhaustive, autorul a constatat că în prezent toate cele 25 de mori de pe râul Rudăria au roțile confecționate din metal, prezentând avantajul unei durabilități în timp incomparabili mai mari decât a celor din lemn, dar și pe cel al îmbunătățirii performanțelor, prin aceea că la metal se pot monta mai multe palete (spițe).

Competentă este și statistica inedită care a urmărit sensul de rotație a roților celor 25 de mori de pe Rudăria, potrivit căreia nouă aveau sensul înspre dreapta, iar restul de 16 (numite îndărătnice) spre stânga, adică o abatere (deviere) de la funcționarea normală care, în fapt, s-a transformat în normă.

Sub aspect ergologic, foarte utilă este descrierea componentelor individuale folosite în special pentru ridicarea și coborârea pietrei alergătoare (furca, broasca și ridicătorul).

În special pe baza informațiilor orale strânse cu multă perseverență, mulinologul Radu Trifan a reușit să remarce preferința proprietarilor de moară în ce privește alegerea locului unde se putea capta apa necesară acționării morii și construirea unor baraje și iazuri rezistente la viituri. Locuitorii Rudăriei au găsit în această direcție soluția amenajării unor baraje în forma unui cap de săgeată cu vârful îndreptat împotriva curgerii apei, așa au găsit și soluții optimale pentru fixarea aluviunilor instabile adunate în spatele barajului.

În capitolul „Aprovizionarea cu apă" se tratează tipologia canalelor de aducțiune, și anume: cele cu alimentare directă din iaz; cele care alimentează fiecare câte o moară; ierugile (canalele) mai întinse, care alimentează în lanț mai multe mori.

În cadrul investigațiilor pe teren, mulinologul Radu Trifan a studiat și alte două componente ale ansamblului care aduce apa la roata morii, și anume stavila și jgeabul („vălăul" sau „scocul"), cel din urmă având rolul să accelereze viteza de scurgere a apei, respectiv să mărească forța care lovește paletele. Ca o particularitate a acestor amenajări hidrotehnice, autorul monografiei menționează morile Prundulea și Popeasca, prevăzute cu două jgheaburi, unul pentru alimentarea roții și celălalt folosit pentru evacuarea apei în timpul când moara este oprită.

Pentru efortul voluntar depus în studierea patrimoniului mulinologic din Rudăria care în prezent face parte sub aspect administrativ din comuna Eftimie Murgu - investigațiile sistematice efectuate pe teren, informațiile orale strânse cu atâta tenacitate precum și bibliografia abundentă folosită în elaborarea lucrării, pasiunea și abnegația sa, nu pot decât să-mi exprim toată admirația față de autorul acestei lucrări. Ea reprezintă cea mai profundă radiografie a complexului mulinologic de la Rudăria realizată până în prezent, fiind, în același timp, un apendice oportun și indispensabil al unei alte lucrări monumentale care poartă semnătura Radu Trifan: *„Morile Banatului – Patrimoniul mulinologic al județelor Timiș și Caraș-Severin"* apărută în anul 2023.

Dr. Dr. h. c. Volker Wollmann

Obrigheim, 27.12.2024